

Ана Фотић

археолог

Деривати обичаја веридбе и венчања из античког периода који су уткани у хришћанску праксу и утицај на изглед свадбеног костима Срба

Сажетак: Циљ рада је представљање деривата обичаја веридбе и венчања Грка и Римљана из доба Антике уз осврт на уградњу појединих детаља у хришћанску праксу и утицај на изглед свадбеног костима Срба. У раду су коришћени резултати археолошких истраживања, историјски и лингвистички извори.

Кључне речи: *tōga praetexta, tunica recta, tunica regilla, tunica copulatoria, νυφικό, sponsalia, συμπλοκή, прстеновање, κουδούσιμα, δαχτυλίδι, веридба, заруке, обручење, венчање, вјенчање, брак, γάμος, matrimonium, dextrarum iunctio, спајање десница младаца, Feliciter, честитање, кићење доватника венцима, гирланде, garlands, пренос преко прага, примање мужевљевог имена, бела венчаница, tunica recta, појас, ζώνη, centura, капа, καλύπτρα, вео, покривача, убратача, марама, orale, tovalia a capite, velum, facolum de muliere, μαφόρ, венац, corona, στέφανος, chaplets, loros степсанија, стема, камелукион, διαδήματος, стематогирион, κατάθεση στεφάνων, дочек сватова, миз, сведоци, гозба, музицирање, даривање, колач који младенци заједно једу*

Увод

Неке сегменте античке трдиције веридбе и венчања хришћанство је наследило од Грка и Римљана али њиховом уградњом у Свету Тајну брака, они бивају пречишћени и примењивани, задобијајући сасвим другачију суштину. Утицај хришћанске праксе на начин одевања, тј. свадбени костим јесте последица искуства литургијског живота верног народа.

Венчање у Атини за време Антике

Још Херодот,¹ Илијада и Одисеја описују моногамно друштво и удате жене.² Венчање код Грка у Атини пре Христа, према писању Платона, Аристотела и Ксенофонта, одржавало се по правилу на у јануару (према античком календару зван *Γαμηλιών*³ од речи *γάμος*), најчешће 4. дана. Пре удаје је будућа млада остављала увојак своје косе у Артемидином храму. Дериват овог обичаја може се приметити у хришћанском постригу искушеница при аколутиви монашења.

Пре венчања (*γάμος*) одржавала се веридба — *συμπλοκή*, приликом које су се родитељи договарали о имовини, мизу... То не беше законски регулисана ни званична објава зарука. Гозбе поводом веридбе се организовала у кући младе или младожење, уз прстеновање (*κουδούσιμα*). Млада и младожења су се током церемоније

¹ Herodotus, *The Histories*, ed. by A. D. Godley, 1.146.

² Odysseus, 14.203.

³ Arist. *Polit.* 7.16

венчања заједно купали у фонтани са текућом водом — *ἐννεάκρουνος*.⁴ Воду су доносили момак или девојка.⁵ Дериват обичаја у коме вода симболише прелазак на други начин живљења код Грка прелазак из детињства у зрелост а код хришћана рађање за нови живот при Светој Тајни Крштења (Јн 3,3) обележен је погружавањем у текућој води, реци (Мт 3,16)... Реминисценција на доношење воде јесте остављање посуда за воду (*λήκυθος*) на гроб неударних и неочењених, потом уклесивање лика девојке која носи воду или лекита у плитком рељефу на надгробну плочу неударе девојке.⁶ Веридба и венчање су уткани у хришћанску праксу.⁷

Увече би младожења са кумом, младу одводио својој кући на колима — *ἄμαξα* која вуку коњи, муле или бикови. Испред кола је ишла поворка бакљоноша (*δαδες νυμφικαί*).⁸ Бакљу коју носи млада, палила би њена мајка или младожења.⁹ Младенци су празнично обучени у свечану одећу, тј. церемонијални костим и на главе су им полагаани венци (*chapelets*). Млада је била покривена дугачким велом. Уз звуке флаута,¹⁰ сватови су им узвикивали честитке. Испред младожењине куће су их дочекивали слаткишима. Довратници куће и невесте и женика беху украшени венцима (енгл. *garlands*, итал. *ghirlanda*).¹¹ Потом би у кући приређена гозба (*θοίνη γαμική*), каква је била одржана и у кући од младе. Гозба је била најважнији део церемоније јер су на њој гости били сведоци брака. Њихова сведочанства су једини доказ јер нису вођени нотарски списи. Током гозбе, жене нису седеле за истим столовима са мушкарцима. Потом се јео колач од сусама као симбол плодности. После гозбе, младожења би одводио младу још увек покривену велом у брачну одају. Пред улазом су им девојке певале песму — *ἐπιθαλάμιον*.¹² Постоје и помени да се та песма певала изјутра и називала *κατακοιμητικὰ* или *διημερτικὰ*. Младенци су заједно јели дуњу као симбол слатког разговора.¹³ Сутрадан се млада први пут појављивала без вела и тада је добијала од рођака дарове (*ἀνακαλυπτήρια*,¹⁴ *ὀπτήρια*, *ἀπαύλια*, *ἀπανλιστήρια*).¹⁵

Из ових записа се јасно уочава да из грчке митологије потиче обичај ношења венаца, церемонијалне одеће и вела приликом венчања. Обичај одвођења младе на колима је постојао до средине прошлог века у Срба. Веридба, честитање, музицизирање, украшавање куће венцима, даривање и свадбена гозба су заживели до данас.

Венчање у Риму за време Антике

Друга половина месеца јуна је била намењена венчању¹⁶ (*matrimonium*) или римском грађанском браку (*cum conventione uxoris in manum viri; sine in manum conven-*

⁴ Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, ed. Thomas Hobbes, 1910, 2.15.

⁵ *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, ed. W. Smith, LLD, W. Wayte, G. E. Marindin, (1890), MATRIMONIUM.

⁶ A. Ceramanović Kuzmanović, *Grčke slikane vaze*, Naučna knjiga, Beograd 1991, 23.

⁷ J. M. Фундулис, *Лишурничке недоумице*. Краљево 2007, 200-211.

⁸ Ношење бакљи током празника беше уобичајено код Грка. На дан празника божанства Диониса (код Латина познатог као Бах) верни народ Диониса слави игром и песмом, пијући вино и носећи бакље (Д. Срејовић, А. Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1987, 116-119).

⁹ Euripides, *Medea*, ed. David Kovacs, 127.

¹⁰ Odysseus, 6.27. Првобитна употреба кимвала током славља, која се временом изгубила, пореклом је из Кибелиног култа (H. Graillot, *Le culte de Cybèle, Mere dès dieu à Rome et dans l'empire romaine*, Paris 1912, 49).

¹¹ Ови венци су се називали гирланде (*Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 2, Zagreb, 1962, 387).

¹² Theocritus, *Idylls*, xviii.

¹³ Plutarch, *Solon's Tables of Law*, 20.

¹⁴ Младожења је овим даривао младу први пут после скидања вела (H. G. Liddell, R. Scott, *An Intermediate Greek-English Lexicon*, Oxford, Clarendon Press 1889, *ἀνακαλυπτήρια*).

¹⁵ Quintilian, *Institutio Oratoria*, ed. Harold Edgeworth Butler, Book 10,62.

¹⁶ P. Ovidius Naso, *Fasti*, ed. J. George Frazer, 5.487; 6.225.

tionē.¹⁷ Дан венчања се није смео заказивати одређених дана што се наставило и у хришћанству.¹⁸ Изабраници су се венчавали рано, младићи у двадесетој а девојке и коју годину раније. Склапању брака је претходила веридба (*sponsalia*), том приликом је вереник у присуству родбине девојци у њеној кући, дајући завет стављао прстена на четврти прст њене леве руке.¹⁹ Веридба као и код Грка, није била законски регулисана нити беше званична објава зарука, већ само узајамно обећање момка и девојке за ступање у брак²⁰ уз одобрење родитеља или старатеља.²¹ То се прослављало одржавањем гозбе.

Кућу младенаца су девојке пре венчања чистиле. Девојка је дан пре удаје као знак зрелости одлагала *togam praetextam*²² (пурпуром оперважена горња бела хаљина). Њу је полагала пред Ларе са осталим стварима које припадају детињству.²³ Током церемоније венчања, пошто су постојали посебни прописи облачења,²⁴ невестина коса није била пуштена већ беше подељена у шест увојака (*sex crines*) раздвојених копљем (*hasta caelibaris*) а уплетених вуненим врпцама (*vittiae*).²⁵ Обичај раздвајања увојака копљем може бити реликт старе традиције узимања робиња за жену, на шта можда упућује реч *δορίληπτος* — освојен копљем.²⁶ Млада је носила венац од цвећа и светих биљака (*verbenaе*) који је сама плела. Младожења је имао сличан венац.²⁷ Невеста је носила равну белу кошуљу (*tunica recta, tunica regilla*²⁸ — дуга равна хаљина полукружног облика сачињена од вуне у једном комаду). Облачење беле венчанице је изворно римски обичај. Кошуља у струку беше прикупљена вуненим појасом и завезана „Херкуловим чвором“ (*cingulum herculeum*).²⁹ Појас је у Грка и Римљана током Антике представљао је символ девичанства. На глави је носила дугачак вео наранџасте (*flammeum, nubere caput*).³⁰ Доје, исте доје је била и обућа.

Сватови су се умивени и чисто обучени,³¹ према римском обичају, окупљали у кући невестиног оца где су се помолили божанству, учествовали у приношењу жртава — *аусципије*³² а потом су се родитељи споразумевали око склапања брака своје деце и склапали женидбени уговор, који је прецизирао висину девојчиног ми-

¹⁷ *Fragments of the Rules of Domitius Ulpianus*, 26.7.

¹⁸ Венчање је било забрањено у дане њазника Васкрсења, свећиле сегмице... (Ап пр 9, 43, 54; Антиох 2; Трул 24, 51, 62, 65; Лаод 54; Гангр 13; Картаг 15, 45, 61 и 63).

¹⁹ Pliny the Elder, *The Natural History*, ed. John Bostock, H.T. Riley, 33.12.

²⁰ J. H. Schlesinger, *Promises, Oaths, and Vows: On the Psychology of Promising*, CRC Press, (2008), 18–19.

²¹ Plaut, *Aulularia*, 4.10, 53, 69.

²² Propert. 5.11, 33.

²³ Varro, *ap. Non.* p. 538.

²⁴ A. Rousselle, *Porneia*, Cambridge 1992, 97; Plutarch, *Conjugalia*, 139. 8.

²⁵ P. Ovidius Naso, *Fasti*, ed. J. G. Frazer, 2.558. Те вунене траке су песници користили као синоним за брак (Plautus, *Mostellaria*, 1.3, 69; Ovid, *Tristia*, 2.252).

²⁶ S. Treggiari, *Roman Marriage*, Oxford 1991, 374.

²⁷ Pliny the Elder, *The Natural History*, 21.46.

²⁸ H. Blümner, *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern I*, Leipzig 1875, 122; *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* IV, 1898, 110, n° II.

²⁹ Чвор је представљао символ плодности јер је Херкул имао много (Fest. Ep. 63) деце али је имао и улогу амулета као предохрана од урокљивог ока (*fascinum*). Херкул је важио за заштитника брачног живота.

³⁰ M. Annaeus Lucanus, *Pharsalia*, ed. E. Ridley, 2.361.

³¹ Римљани су купали, епилирали и шминкали цело тело (Imperatoris Iustiniani Corpus Iuris Civilis: Digesta. D. 50.16.195.1).

³² Потиче од латинског термина *aruspicina* или *haruspicina*, која води њорекло од архаичне речи *haru* — изнутрице. Односи се на тумачење воље божанства према изгледу утроба животиња које су приношене на жртву или начину лета птица (Cicero, *De Divinatione*, 2.1.1).

паза и спајање имовине,³³ потом је уговор пред сведоцима потписан а удата жена (*prōnūba*) је симболично спајала деснице младенаца (*dextrarum iunctio*) при чему би невеста изговарала: *Ūbi tu Gāius, ēgo Gāia*. Након тога би отпочела молитва, приносиле се жртве а на крају сватови би гласно узвикивали: „Срећно“ (*Feliciter*)! Уследила би потом гозба која је трајала до мрака. Јело се, пило и наздрављало.³⁴ Потом би младожења отишао својој кући да дочека младу, а она је ишла у пратњи три младих на челу свадбене поворке која је носила запаљене бакље и музицирала. Довођење младе из очеве у младожењину кућу (*uxorem ducere, γυναικ ἄγειν, in domum deductio*)³⁵ био је сличан обичај као и код Грка.

На мужевљевој кући, млада је китила довратник, прихватала од мужа ватру и воду, као символ увођења у нову породицу. Да се не би спотакла, што би био лош предзнак, муж је невесту преносио преко прага.³⁶ Жена је венчањем добијала име по мужу.

Још увек постоји обичај у многим хришћанским деноминацијама облачења беле хаљине — венчанице. Током средњег века венац на глави а појас око струка су били обавезан део церемонијалног костима (за време крунисања или венчања) владара и владарки. Вео је током средњовековног периода био део свадбеног костима, што се задржало у целом хришћанском свету до средине 20. века оставши до данас спорадично у употреби. Доношење поклона младенцима се задржало до данас.

Веридба, прстеновање, ношење венаца, спајање десница младенаца, гозба, ношење беле хаљине са појасем и вела, давање мираза, спајање имања, преношење младе преко прага, узимање мужевљевог презимена, окупљање сватова у кући младе али и младожење, кићење кућа младе и младожење, свадбена гозба, честитање и доношење поклона су обичаји који постоје и код Срба. Даривање званица од младенаца и дарови младенцима од сватова, ношење појаса невесте и женика током венчања је била пракса у средњовековној Србији. Хришћани су веридбу и Свету Тајну Брака временом уградили у Свету Литургију³⁷. Покривање главе велом, венцем или капом потребно приликом давања имена (првог шишања) јесте увођење у Свету Тајну крштења, Свете Тајне Венчање или Свете Тајне Рукоположења.

Значење термина веридба, венчање и њихове изведенице код Срба

Просидба, нуђење руке (руск. *предложение руки и сердца* — *событие*, грчк. *πρόταση*, итал. *proposta di matrimonio*, енгл. *marriage proposal*) је брачна понуда. Након тога следиле би заруке и почињало уговарање свадбе. Прослава веридбе се одржавала у кући младе, данас се прстен (*δαχτυλίδι*) нуди приликом просидбе.

Веридба, заруке, *прстеновање*, *обручење*, врши се данас у појединим крајевима приликом службе Свете Тајне Брака, а прстење и венци, према поретку Тредника, били су полагаани на Часну Трпезу, док је свештеник читао молитве са Светих Двери. У другим крајевима се на средину храма износио сточић на који беху постављани Јеванђеље, прстење, венци и заједничка чаша.³⁸ За заручену девојку у околи-

³³ Обичаји спајање имања и давања мираза су били у доба Антикe важни због могућности развода. Договори око мираза и заједничке имовине су преузети током склапање грађанског брака хришћана а није се одразило на Свету Тајну Брака.

³⁴ J. Lindsay, D. Esh, T. Yung, *Marriage in Ancient Rome*, FYS 20 History 106.

³⁵ Pomponius, *Digesta* 23,2, 5.

³⁶ J. G. Powers, *Ancient weddings*, Able Media (1997).

³⁷ N. Milosevic, „*To Christ and the Church*”, *The Divine Eucharist as All-Encompassing Mystery of the Church*, Sebastian Press, Los Angeles 2012, 162.

³⁸ У вршењу службе веридбе и Свете Тајне Брака јавља се, од места до места, значајан број измена,

ни Шибеника каже се да је „под венцем“ а вереница је у српским народним песмама називана *верна љуба*.

Женидба, удаја, брак (*γάμος*), венчање,³⁹ вјенчање (*copulation coniugialis*) је спајање брачном везом по утврђеној аколутии коју Владика служи, уз присуство кума и старог свата. Реч венчати је настала од израза полагања венаца (*κατάθεσις στεφάνων*), док обичај ношења венаца потиче из грчке митологије.⁴⁰ Ловоров венац (*corona, στέφανος*) првобитно се стављао на главу цара у римско доба⁴¹ да би био замењен металним крунама украшеним драгим камењем у доба Византије. Тај обичај је уграђен у хришћанску праксу при последовању крунисања владара, служби Свете Тајне Брака и чина Рукоположења црквених великодостојника (митра).⁴²

Велики жупан Немања је 1196. године предао престо сину Стефану ставивши му венац на главу (чин крунисања),⁴³ по чему је он прозван *Првовенчани*, венце су носили на главама краљ Стефан и краљица Ана такође, током службе Свете Тајне Брака.

које су настале као продукт посебно одржавању старијих литургијских пракси или уношењу у службу локалних обичаја и других традиција. Ретко се може срести сагласност, не само у рукописима различитих периода од 11 до 17 века који описују Свету Тајну брака, где је уобичајено да се службе разликују сходно историјском развојном путу овог чина, него и у рукописима из истог временског раздобља. У новије време удаљава се чин Свете Тајне Брака од Свете Литургије, до тада су обе службе, веридба и венчање, обављане у склопу Свете Литургије и цела служба беше довршена причешћем младеца. Заруке су вршене засебно од Свете Тајне Брака, а опет у саставу Свете Литургије. У случају, вршења само зарука, они који су намеравали да се вере „стајали би пред Часним Дверима“ а са десне стране на Часној Трпези, се налазило прстење, као и Пређеосвећени Дарови, ако није било предвиђено да се служи потпуна Света Литургија. Свештеник би стајао на Часним Дверима, испред вереника, произносио је молитве и потом вршио Свету Литургију или их причешћивао Пређеосвећеним Даровима. Међутим, када су обручење и Света Тајна Брака вршени истовремено, пракса која је из разних разлога преовладала, заруке су вршене у припрати, а Света Тајна Брака пред Часним Дверима заједно са Светом Литургијом. Тада се по први пут у чину веридбе појављује астал (Синајски кодекс 966), или „долични четвороножац“ (Атински 829) или сточић који је постављан у припрати или у ђаконикону (Атински 668) или чак у дому, где је требало да се изврши веридба, попут обичаја из римског периода. На овај сто постављано је Јеванђеље и прстење. Након чина веридбе бивао је вход (улазак) у храм те је аколутии Свете Тајне Брака вршена пред Часним Дверима. Постепено, чин венчања бива одвојен од Свете Литургије, било потпуно, било Пређеосвећене. Међутим, обављање чина је настављено да се врши као и раније. Ова прелазна пракса је у појединим крајевима још увек очувана. Међутим, на крају је, можда по угледу на веридбу, и чин Свете Тајне Брака одвојен од Олтара и обављан на средини храма, близу сточића, где је сада вршена и веридба. (Ј. М. Фундулис, наведено дело, 200–211).

³⁹ Од речи *венчање* настао је и *венац*, једна од водоравних греда поврх зидова, на којима почива кровна конструкција. На четири директа стоје дебеле греде тј. *вјенчанице* (Кучи, Ерд 2, 247. Слемењача којом се при врху везују рогови на крову назива се ванчаницом (Призрен, Сврљиг, Врховине), Венцем се у области Груже и Надибара зове и горња гредица полутки разбоја, ако их је две називају се венчанице (*Речник српскохрватској књижевној и народној језика* 2, изд. Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд 1966, 516).

⁴⁰ Д. Срејовић, А. Кузмановић, наведено дело, Београд 1987, 116–119.

⁴¹ Sueton, Caesarus, 45.

⁴² Хришћански архијереји за време телтургијских радњи су требали носити митре, камилавке... Грчки архијереји приликом приношења жртве носили су венац који је имао значење покривала за главу. Венце и капе су носили и робови а Срби капе (G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer* 2, München, 1912, 499; Студенички типик; J. Köchling, *De coronarum apud antiquos vi atque usu*, Giessen, 1914, R G Vers. Vorarb., 14, 2, глава 2.

⁴³ У морфологији средњовековних круна хришћанских владара, венац се по правилу налази изнад горњег руба дијадеме. Извори који сведоче о изгледу владарског венца код нас су фреске, новац и печати али су ретки. О изгледу великожупанског венца нема поузданих података. Нижа владарска достојанства, приказују се са једноставним венцима без камара и препендулија (портрети Влаислава и Урошица из 1296. године у Ариљу). Венац потоњег деспота Јована Оливера у Леснову, из 1341. године, је једноставан златан прстен украшен бисером, не разликује се много од венца сина жупана Брајана у Карану. Портрет Душановог рођака Јована Драгутина (Полошко, око 1345. године), приказује стегматогирион са 3 видљиве камаре и препендулијама. Круне деспота Стефана Лазаревића, углавном не спадају у стандардне деспотске регалије.

Народни венчани венац био је од витких лескових прутућа, привезаних црвеним конопцем и искићених цвећем. У тимочким пределима скупљале су се девојке на три дана пред венчање младенаца на дрвљаник код младожењине куће, и ту, уз запаљену свећу, да вију свадбени венац и певају: „Виј се, венче, завијај се“ Када сватови стигну по младу, онда она погледа кроз венац од смиља и босиља на женика. Девојка, пред полазак на венчање, рашчешљану косу спутала је низ леђа (коса није смела бити исплетена нити завезана), па на главу стављала венчић, који би у цркви разменила с младожењом. Код Римљана невесте нису смеле имати пуштену косу. Код Грка су се девојке окупљале и кућу за будуће младенце украшавале куће гирландама. У Мачви се девојци стављао на главу венац с превесом, који беше иглама причвршћен за венац. У јужним крајевима Србије венчани венац беше од лима и украшен цвећем, а куповао га је кум. Венчани венац носила је невеста за четрдесет дана од венчања, да би остала гравидна. Од венчаног венца настала је невестина свечана капа — венац (*смиљевац*, *џерјаница*, а од ње *vittae genus*, *конца* — женска убрадача у Шумадији, *цеџа* — женска капа у Срему⁴⁴) уз додавање накита. Такву капу носиле су невесте по целој Србији до пред крај 19. века, па и изван ње. У Подрињу се носила сродна капа — *џарпош*. Жене у млавским селима (Јадру и Рађевини), носиле су око 1826. године, неку врсту високе капе округле попут погаче, а испод браде је држи подбрадак. Тарпош је оплетен од беле лозе, преко чега је навучена велика капа од црвене чохе. Преко чохе је пришивена шамија а преко ње је прободена иглама (трепчанама и колачарама) бела марамица, спреда искићена парамом, трепчаним иглама, смиљем и начињеним ружама. Беле марамце и кићење парамом је реминисценција на римски период. Газдинске жене носе и *кашцу* напред а младе девојке *шамиију* (венац од смиља и ружа) која виси низ леђа, окићен белим парамом назива се *џеро*.⁴⁵ До 1914. године тарпоши престају да се носе. Такву једну у облику венца, забележио је и нацртао Феликс Каниц 1860. године, у околини Параћина. Те невестине капе украшавале су се пауновим перјем са „окцима“, која су имала заштитну улогу невесте од урока.⁴⁶ Обичај познат у средњовековним српским земљама. Капе са пауновим перјем су биле познате и у Византији.

Чајкановић бележи да је према старом српском обичају ритуално покривање главе било прописано у хомољском срезу, другог дана свадбе, када су младожења и војвода са буклијом ишли и позивали госте на гозбу. Том приликом здравицу, по Сави Милосављевићу,⁴⁷ примају само мушке главе: син, отац, или унук, а женско само у случају кад је домаћин на путу или је умро, па га она замењује. „Онај који пије треба да буде с капом на глави и с обућом на ногама“.⁴⁸ Да жена која замењује домаћина у одређеним случајевима јесте слично римским обичајима у доба Антикe.

⁴⁴ В. Стефановић Караџић, *Српски рјечник, исцумачен немачкијем и латинскијем ријечима*, Штампарија јерменског манастира, Беч 1852, 831.

⁴⁵ Исто, 732.

⁴⁶ Такође, приликом смрти девојке или младића, око главе им се стављао венац од цвећа (Милорад Павић, *Историја српске књижевности дарокној годо*, Београд 1970).

⁴⁷ *СЕЗ*, 19, 175.

⁴⁸ Упоредити сличан пропис (С. Милосављевић, у: *СЕЗ*, 1. с., стр. 150) који се односи на једну свадбу и врши у строго ритуалној форми. Жене су из тога углавном искључене. О религијском значају овог прописа види: В. Чајкановић, „Имена од урока“ у: *ГНЧ*, 35, 1922, 162 ид. И при крштењу, постојао је пропис у хомољском срезу, да осим катихумена још неко мора имати покривену главу капом, и то кум. Крштењу претходи гозба (Kochling, наведено место, 45 ид) која је религијски чин. „Кумово је место је у челу софре“. За време ручка нико не скида капу, док кум не објасни сврху окупљања, те је он први скида, а за њим и остали (С. Милосављевић, у: *СЕЗ*, 19, 103). Овакав обичај је могао бити познат и у Мачви где се дешава приповетка „Кумова клетва“ Јанка Веселиновића.

Свадбени венац од биља и цвећа, лучног облика, стављан је на главни улаз у дворште или на улаз у кућу, испод кога су пролазили младенци, законици, сватови и гости. И он је имао улогу предохране младенаца и сватова, а такође се њиме означавало место за окупљање сватова и породично весеље. Обичај плетења венаца за главу младенаца и оних за украшавање довратника улазних врата потиче од Грка.

Придев венчани, тј. вјенчани (*copulatorius*) се односи на прстен, кума или кошуљу.⁴⁹ венчаница⁵⁰ је мушка или женска венчана кошуља (*tunica copulatoria, uфkó*).⁵¹ Материјали коришћени за шивење исти су као они ношени у Византији. Везло се вуненим концем уз употребу металних нити, перли, шкољки... Дешавало се да су по три везиље везле једну кошуљу. Справе и материјали за вез су ћерћеф, игла, ибришим, злато (златне или позлаћене сребрне нити)... Посебно су лепо вежене женске кошуље. Вез је представљао украс на одећи али је био и показатељ друштвеног статуса и религиозне припадности. Разликовао се од области до области. У неким крајевима Србије био је богатији и разноврснији (Косово, Метохија, околина Ниша и Власине у 19. веку). Подлога беше ланена а код властеле свилена, док је украс био флорално геометријски.⁵²

Церемонија венчања у средовековној Србији

Свадба јесте једна од највећих породичних свечаности, означавана беше као трпеза и масовна светковина. Свадба велможа или владара представља заједнички празник града, области, земље у којој се одржавала. Трајала је по неколико дана као у старозаветно време⁵³ и током Антике. Прописано је да се сватовске песме и гозбе не праве у време рата и поста.⁵⁴

Обручење и венчање следе обично једно за другим. Веридба је размена прстена златног или сребрног, уз присуство свештеника поред олтара. Вереници су поклањали прстен као знак обећања, тако су сачувани веренички златни прстен принца Радослава и Ане Анђео, из 13. века, на којем је урезан текст: „Ово је веренички прстен Стефана, изданка лозе Дука, те стога, Ано из рода Комнина, у руке га прими.“⁵⁵ Прстеновање су вршили и Грци и Латини али код Срба је прстен стављан на десну руку не на леву.

Свадба краља Милутина и принцезе Симониде Палеолог прослављена је у Солуну 1299. године. Пема Пахимеру трајала је данима, званице су величанствено го-

⁴⁹ В. Стефановић Караџић, наведено дело, 65.

⁵⁰ Од ове речи потиче некадашњи обичај при чему се око цркве, приликом освећења, обавијао уоштен памучни гајтан који је некад потапан у восак да изгледа попут дугачке свеће. Гајтан се палио да би на зиду обавијен око цркве изгорео. То опасивање су мистани називали венчавање цркве (крајеви око Ниша, Лесковца и Прокупља), види: Николић В. М, „Прилози и фолклорне белешке“, у: *Гласник етнографској музеја* 7,1933, 121.

⁵¹ В. Стефановић Караџић, наведено дело, 65.

⁵² И. Филеки, „Вез и чипка“, *Гласник Етнографској музеја* 74-1 (2010) 408; Исти, „Технике веза најчешће заступљене на предметима из Србије у Збирци вез и чипка“, *Гласник Етнографској музеја* 69 (2005), 391; Исти, „Stari zanati u Srbiji“, *ICOM 4 Srbija* (2014), 118-121.

⁵³ S. Novaković, *Žitije i ispovest Asenete*, 38. Свадба Асенете и Јосифа у апокрифу, трајала је 7 дана у племићкој свечаности, организованој под покровитељством фараона који позва све бољаре египатске на свадбу и нареди свима да празнују свих 7 дана, да нико не ради.

⁵⁴ М. Властар, „Синтагмат, азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила, словенски превод времена Душанова“, изд. Ст. Новаковић, у: *Зборник за историју, језик и књижевност српској народа* IV, Београд 1907, 492.

⁵⁵ Натпис је изгравиран на грчком језику, Ф. Баршић, „Веридбени прстен краљевића Стефана Дуке (Радослава Немањића)“, *ЗРВИ* 18 (1978) 264.

шћене, обасипане даровима и частима, а своје великаше краљ је царски даривао.⁵⁶ Вишедневне свадбене гозбе, наздрављање, даривање су обичаји познати и у античких Грка и Римљана.

Свадба деспота Лазара Бранковића и Јелене Палеолог беше 1446. године. Младенци су крунисани деспотским венцем. Сватовска поворка послата је из Смедерева по Јелену Палеолог, невесту деспота Лазара.⁵⁷ Дубровачка република је учествовала у сватовима, обезбеђујући превоз галијама од Мореје до Далматинске обале. У Дубровнику је принцузу дочекао кнез у пратњи чланова Малог већа и одабране господе и њихових госпа. Невести су током боравка у Дубровнику биле уступљене кнежеве дворске одаје. Сваки дан су се спремале обилне количине хране и пића. На трпезу је изношено месо, вино, хлеб, перната живина, колачи... У дворници кнежевој пре вечере племените дубровачке госпе су плесале и играле. Тиме је свадбено весеље почело већ у Дубровнику, а младожења их је чекао у Смедереву. Код Латина је свадба могла трајати данима. Поводом свадбе краља Стефана Томаша и Катарине Косаче 1446. године, Дубровчани су послали, невестином оцу, Стефану Косачи, музичаре да би сватовским песмама забављали принцузу на путу ка краљевом двору.⁵⁸

Званице су се окупљале на гозби која се могла организовати, како дању тако и током вечери (обедовало се или вечерало). Сатрпеза — заједнички обед је праћен плесом, пљескањем рукама... Сличне јутарње и вечерње гозбе уз музицирање (*џауке*, *џаламбас* или *џимџанон*, *харфа*, *киџара*, *лауџа*, *џсалиџрон* или *џсалиџирион*, *орџане*, *џимбало*, *лира*, *џџруба* — свирани током Милутинове свадбене гозбе у Солуну) приређиване и код Грка и Римљана. Најчеће коришћени инструменти у Србији су: гусле (сличне лаути, фидули и китари), фрула, флаута, „цевница“, труба, „трумбета“, нарочито током свадби, крунисања и празничних гозби. Код античких Грка се највише музицирало уз флауту. Већ за трпезом краља Стефана Првовенчаног се свирало у *гусле*,⁵⁹ а свирачи с фрулом (*свириџ*) помињу се у повељама цара Стефана Душана.⁶⁰ Од тог музицирања током гозби о светковинама су први хришћани, потом Византинци преузели употребу неких инструмената у богослужбеној пракси⁶¹ а данас су се задржала само клепапа и звона (и оргуље код римокатолика а разни инструменти код појединих протестантских деноминација).

Гозбу најчешће симболише трпеза (*трапеза*) после Свете Литургије. Јавна окупљања сватова су пратила лов (реминисценција на паганске крвне жртве⁶²) и поклањање различите хране и алкохолних пића, реминисценција на старозаветну традицију и обичаје Грка и Римљана.

Сватовска забава се у неком тренутку одвајала од трпезе и селила се на отворени простор, где су се одржавале витешке игре. Такмичење мушкараца, свадбених званица, у витешким играма, блиско је мотиву освајања невесте путем надме-

⁵⁶ ВИИИЈ 6, 55.

⁵⁷ Б. Недељковић, *Дубровник у свайовима*, 479–524

⁵⁸ А. Соловјев, *Српска црквена љравила*, 37.

⁵⁹ У средњем веку се у множини говорило „гусли“ у црквеним текстовима наведено као *киџара* а ретко „прџгоудница“ (*Псалиџир*, изд. В. Јагића).

⁶⁰ Пчињска повеља 1353, Т. Флорински, *Памятники законодатљной дџятельности Душана Царя Сербов и Греков*, Киев 1888, 148 А.

⁶¹ У историјским изворима се не прецизира да ли су инструменти коришћени током Свете Литургије.

⁶² С. Тројановић, *Главни српски жрџивени обичаји*, 7–8; В. С. Караџић, *Српски речник*, 354 (помиње труску реч за жртву — *крубан*. Израз жртва је постојао и у народном говору, владика Раде Петровић помиње реч *жерџива*, мислеи на Христови жртву. Приношење меса у виду спремљене хране примеђујемо још у *Сџаром Завешћу* (Лев 19, 5–6).

тања и двобоја од стране учесника сватова, опеваног у српским народним песмама (*Женидба Душанова*).

Завршни чин свадбе беше украшавање брачне ложнице и постеље. Обичај сличан овом постоји код Латина.

Владарски церемонијални костим у средовековној Србији

Владарски церемонијални орнат ношен приликом венчања и крунисања, у средњовековној Србији до половине 13. века, јесте комбинација византијског владарског и властеоског костима. Од половине 13. и читав 14. век, владарску одећу чини пун владарски церемонијални орнат, формиран углавном према византијским правилима. Развијен царски костим први су носили краљ Урош и краљица Јелена Анжујска у другој половини 13. века. Такав обичај остаје све до половине 15. века. Мењали су се само детаљи, поставши цар, Стефан Душан је променио облик круне.

Инсигније чине: круна, орнат (плашт, лорос, чизме), оружје (копље, мач, буждован), жезал, акакија, престо, застава...

Византијски термини за царску круну (*corona*) су дијадема (*διαδήματος*), венац (*στέφανος*),⁶³ таинијон, тијара, туф, стема и камелукион. Отуд потичу речи *венчање* и *овенчајши*. У старим српским изворима влада лингвистичка разноликост која не подразумева типолошку дистинкцију. Мада, свака коришћена реч има корен у византијском узору. Најчешћи називи су венац, стема, круна а за време цара Душана и *сѿейсанијем*.⁶⁴ У нашим средњовековним изворима чешће ће се наћи *венац* — стара српска реч, *круна* је позајмљеница из латинског, *сѿема* из јеврејског а *дијадема* из грчког. Венац је једна од најважнијих владарских инсигнија у Средњем веку, предаван је владару са свим другим инсигнијама приликом крунисања. Владар и владарка су носили исте те венце на главама током службе Свете Тајне венчања пред Епископом.

Венац, у средњовековној Србији обично беше обруч од племенитог метала који је могао бити отворен или затворен, украшен бисерима и драгим камењем, изнутра постављена пурпурном тканином вела која је штитила владареву главу.

Саставни делови владарске свечане одежде били су: доња и горња туника, преко којих се пребацивао ортач. Владарски орнат чини црвена или тамнодра (скоро црна) уска туника (*divitision, bagrenica*), дуга до земље, уских рукава, са широким златним оковратником који допире до рамена (*kotomadon, manijakis*), предњом и задњом широком траком до испод колена (*loros, dijadima*), украсима на мишицама (*peribrahonije, ѿерибрахиони*), на лактовима — кружне *роѿије* и на зарукављу (*epimanike*). Најважнији украс је дијадема (*лорос*), широка трака богато украшена и пребацивана преко хаљине, спуштајући се напред вертикално до испод колена, а задњи крај се обавијао око тела, те пребацивао спреда и преко леве долактице да би слободно падао (попут ђаконског орара). Изузетно, цар Душан има два укрштена лора (*dijadima*) на грудима, како се на фрескама иначе представља арханђел. Украси на владарском орнату од половине 13. века су декоративне траке и веће апликације (*ушивци*), извезени златом, оперважени бисерима или драгим камењем. Оптици су распоређивани дуж ивица одеће. Венац је ређе отворен, трапезоидног облика *са криновима* у горњем делу, по западном утицају или најчешће

⁶³ Владарско церемонијално име Немањића, Стефан, повезује се с појмом венац.

⁶⁴ Цар Душан помиње „степсаније царства ми на царство“ у даровници (С. Новаковић, „Хрисовуља Стефана Душана гробу мајке му Теодоре“, *Сѿоменик* 9 (1891), 6–7).

затворен куполаст— *сѿема* (према византијском узору),⁶⁵ са црвеном штофаном подлогом. На врху је крст, на чеоном делу (*orfanos*), а са стране обоци (*prependulije*). Венац владарки имао отверене зупце. Крајем 14. века нестаје црвена капа, а скиптар (*σχιπτρον*) добија облик крста. Свечана обућа је црвена, богато извезена.

Први живописани владар Срба је краљ Михаило (фреска цркви св. Михаила у Стону) представљен са цилиндричним венцем у туници до изнад колена и дужем огртачу — хламиди,⁶⁶ који је прикопчан на средини груди. Туника је беле боје са плавим детаљима, са широком доњом бордуром, дугим узаним рукавима са перибрахионима и епиманикама. На ногама има црвену обућу. Плашт је од богато украшене тканине. Одело је по византијској моди а круна западног типа.

Свиѿа је свечани владарски дуг црвен или зелен огртач, украшен златом и бисерима, направљено по византијском узору. *Законик* цара Душана прописује да витезови од цара добијају златни појас, оружје и бисерну свиту — свечано одело, какво су до тада смели да носе само великодостојници вишег ранга.

Од краја 14. века горња свечана туника звонастог кроја добија широке рукаве и назива се *σάκκος* (*ѿуника*, *далмаѿика*, *дивѿиѿисиј*) који су облачили византијски императори само при неким јавним свечаним церемонијама под лоросом или омофором. Рани сакос су без орнаментике, касније се украшавају палметама, љиљанима, коластим аждајама... У време династије Палеолога се уводи карактеристична црна боја сакоса (*σάκκος μελανός*), што се преноси и у Србију у 14. и 15. веку. У православној Цркви сакос се задржао као литургијско одејаније васељенског патријарха, а од 14. века и помесних.

Орнат краљице је црвени плашт са дугим рукавима (*granaca*). Рукави су у горњем делу уски, али се нагло шире при дну, тако да откривају узане рукаве доњег одела. Део рукава који је висио, обично беше ојачан драгим каменом да би боље падао. Понекад плаштеви беху од истог материјала и исте боје као и хаљине. Често су украшени по рубовима декоративним тракама (*οϊϋοι*), некад оивичени финим крзном које се протеже дуж свих рубова и око врата. Као поклон за Јелену, жену деспота Лазара, поручили су Дубровчани, 1446. године, од Млечана 20 лаката црвене кадифе “velluto de cremixi” и хермелин “pelle de armelini” до 300 дуката вредности, онолико колико беше потребно за поставу једнога одела.⁶⁷

Висока, горе отворена круна се шири навише и са ње пада вео. Велике минђуше су обавезан детаљ, које се због своје тежине нису качиле на уши, већ на трачицу која се постављала преко главе и иза ушију.

У почетку су ношени лаки вунени материјали, лан, кожа и крзно, временом, под византијским утицајем, шила се свила која је имала шаре у виду арабеске, биљних, зооморфних мотива и крста у кругу. Скупоцена тканина везена је или осликавана библијским сценама. Карактеристику српског средњовековног костима чини вез у боји. Лаки свилени материјали (*сeндато*) или тежак свилени дамаст (име је добио према граду Дамаску), такође, проткан златом (*самоцато*), потом сомот (тур. *кадифа*), скерлет (квалитетно сукно од кога је прављен кавад) и тафт (лака ткани-

⁶⁵ Представа позне *сѿеме* јавља се на портрету краља Драгутина. Позни модел стеме има нижу дијадему, капа се више истиче куполастом формом и везеним украсима, драгуљима и бисерима, крст над челом и камара не постоје, замењује их *орфанос* у апексу калоте, а постоје *ѿрепендулије* (темпоралне ниске бисера).

⁶⁶ *Порфира* (пурпурна, гримизна, скерлетна) је назив за владарску хаљину (*divitision*). У новије време у хералдици, порфиром се назива пурпурни или тамноцрвени крунидбени плашт који се носио и при венчању, најчешће богато извезен златом. Порфира руских и немачких царева је златна, француских, грчких и баварских плава (модра), док је у Срба, по угледу на Византинце, најчешће црвена.

⁶⁷ “Consilium Rogatorum” од 1. октобра 1446. године у: *Дубр. Арх.*

на од куване свиле) били су увожени из Византије, Италије и Фландрије преко Дубровника. Поврх тога, увозиле су се са Истока, из италијанских и западних области обичне тканине, бисери и драго камење. Тканина за израду владарске одеће, током целог Средњег века, стизала је у Србију углавном из Византије и са Запада. Међутим, после пада Цариграда, са Истока су стизале једнобојне и једноставне свилене тканине са кепер или платненим преплетима, често извезене златом, што је надомештено луксузном италијанском свилом раскошних боја, текстуре и дезена (најчешће геометријских). У Србији постојаше ткачке радионице, у околини Дечана се производила свила а на двору краља Драгутина тканина проткана златом.

На минијатурама Мирослављевог јеванђеља, које највероватније представљају Мирослављев двор, разликује се костим владара и дворјана (у дугачким туникама украшеним первазима). *Закон о рудницима*, деспота Стефана, пружа називе тадашњих одела. Ту су описане женске *сукње* са пуцетима, од вуненог материјала, *бархан* женски и мушки од сомота, *кунџуш* мушки (горње одело са висећим рукавима), женска горња одећа: мрчни плашт и *кавад* (одело украшено везом и висећим рукавима), *свиџа* и свечано одело војвода. Српски средњовековни владарски костим још средином 14. века је преузет од дворске службене организације из Цариграда.⁶⁸ Са титулама деспота, севастократора, ћесара, у Србију су стигле и одежде које су јасно обележавале друштвени статус. Врста стеме нижих достојанства (деспота, севастократора, ћесара) су дијадема, венац и стематогирон.

Одећа беше узана, тело је обавијено од главе до пете, без набора. Временом недостатак форме замењује богатство и боја и украса. Сва одећа од дезенираних материјала, временом постаје светлуцава захваљујући украсима од злата, драгог камења и бисера, који се налазе око врата, на зарукављу, мишицама и грудима. Некад уместо да свила буде проткана златним нитима, златна тканина беше везена свиленим концем. Хијерархија одевања се постизала украшавањем бојама, везом, скупоченим украсима и израдом од луксузних материјала.

Властелински свечани костим у средовековној Србији

Одећу властелина су чиниле хаљина (горња и доња), појас, огртачи, чакшире и капе, док су женску одећу чинили доња и горња хаљина, појас, огртач и вео. Горња дугачка женска хаљина широких рукава коју су носиле још Римљанке и Византинке називала се *сџола*.⁶⁹ Основни део одеће мушкараца и жена беше дуга хаљина (гр. *καββάδιον*, лат. *tunica*, персиј. *gaftān* — кафтан), као и код епископа. Свечано одело богато је декорисано услед византијског утицаја.

Туника има коси преклоп преко груди и первазе. Средином 14. века она је дуга, равно кројена. Копчала се са предње старане целом дужином. Почетком 15. века одело се скраћује до чланака, постаје знатно шире и опточено је крзном, са рукавима у дужини пешева. Најчешћи вид горњег одејанија у средњовековној Србији беше дуга, тесно скројена хаљина — *кавад*,⁷⁰ са кратким или дугим уским рукавима,

⁶⁸ К. Јиречек, *Историја Срба* I, 222–223.

⁶⁹ То је такође име за широку траку (*лорос*) ношену око врата која владаркама пада преко хаљине, а истоветна је орару православних ђакона односно омофору епископа, што поткрепује тврдњу о настанку литургијске одеће архијереја из византијског церемонијалног костима. Орар (*сџола*) у време цара Константина, носили су и епископи, а служио је при крштавању и дрисању уста причасника.

⁷⁰ *Кавад* или *кавадион* (грч. *καββάδιον*, перс. *kr'h*, *kabāh*, арап. *قباقي*, *qabā*) на Западу се појављује у стручној литератури као *кададион* (Одредница „Кабан“, Р. Skok, *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика* II, Zagreb 1972, 8) а арапским изворима као *када* (R. Levy, “Notes of Costume from Arabic Sources”, *Journal of*

која се копчала спреда и могла је имати златоткане траке на оковратнику и целом дужином ивица. Српска властела 14. и 15. века, поноси се својим кавадима.

Владари су носили чакшире различитих дужина, не зна се боја чакшира (лат. *braccae, serabulae, mutandae, femuralia*),⁷¹ које беху уске и покривене горњим туникама (*tunicella, галмајџике*) са продуженим рукавима.

Преко свега је ношен дугачак свечани огртак (попут *хламиде*), врло често извезен златом и украшен бисером. Било је бунди (*јуњ*), финих огртача од зелене или модре свиле, зими постављених црном или белом јагњећом кожом и крзном (*зиропит*) од зеца, лисице, куне и вука,⁷² док се хермелин користи тек од 15. века.

Крзна и бунде беху причвршћене некад копчом (*зайон, сјона, фидула*)⁷³, које су од доба Антикe су биле символ престижа и статуса. Још око 1225. године бунде су се запоном закопчавале, обично на десном рамену, а у 14. и 15. веку напред на средини. Значајан је налаз округле златне копче хумскога кнеза Петра са српским и латинским натписом. Са друге стране виде се романички украшени орлови, зечеви и пси, који се провлаче кроз редове лишћа.⁷⁴ У оставштини краља Владислава беше сребрна фибула.⁷⁵

the Royal Asiatic Society 67/02, Cambridge 1935, 324). Кавад је напред отворена горња мушка хаљина која спада у групу кафтана (R. P. A. Dozy, *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes*, Amsterdam 1845, 352), ширине колико и женска подсукања (*cotillon*), али тесан у горњем делу и потпасан у струку. Кројен је попут Западних средњовековних хаљина званих *коџ* (*cote*). Византијске дворске обичаје описује *Књига о церемонијама* цара Константина VII Порфирогенита и Псеудо-Кодинов *Тракийај о службама*, пружајући обиље података за тумачење средњовековних одевних назива и доказ су како утицаји беху обострани. Српска реч *рухо* коришћена је у *Тракийају* (Pseudo-Kodinos, *Traité des Offices*, ed. J. Verpeaux, Paris 1966, 143) као *рџухов* у значењу тунике или једноставне хаљине (уп. L. Niederle, н. д., 460, нап. 5). Кавад у Византији је прво коришћен као део војничке униформе, беше ватиран памуком или сировом свилом или начињен од 25 до 30 слојева штепаног вуненог *филца* (R. Mitchell, "Archery versus Mail: Experimental Archaeology and the Value of Historical Context", *The Journal of Medieval Military History* IV, De Re Militari: The Society for Medieval Military History, Woodbridge 2006, 28; F. Boucher, *A History of Costume in the West*, London 1987, 176), служећи као заштита од пробоја стрела и др. оружја (Т. Dawson, "Kremasmata, Kabadion, Klibanion: Some aspects of middle Byzantine military equipment reconsidered", *Byzantine and Modern Greek Studies* 22, Centre of Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, University of Birmingham 1998, 41). Војнички кавад носе и ратници на српским средњовековним фрескама, нпр. Св. Нестор у Старом Нагоричину (Б. Тодић, *Сјано Нагоричино*, Београд 1993, сл. 47). У Византији током 12. века почиње да се носи као цивилно одело до колена, са кратким рукавима, облачен је преко дугачке црвене хаљине са дугим уским рукавима. На ово указује и промена ширине рукава на владарским *дивизиционима*. Средином 14. века Псеудо-Кодин, помињући врсте византијских царских одела, пише да је цар могао по свом избору носити и кавад (Pseudo-Kodinos, н. д., 200). Сем царева кавад је носила и већина византијских дворских великодостојника. Свака титула је била пажљиво рангирана детаљима службеног кавада. Ликовна грађа (уп. I. Spatharakis, *The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts*, Leiden 1976, pl. 16, 38, 39, 96, 144, 146–151) указује да су у службеној употреби била само два кроја кавада, персијски у виду дугачке тубе равнo или благо звонастог кроја и грузијски сечен у струку, коришћен само при јахању (*Voyages du chevalier Chardin, en Perse, et autres lieux de l'Orient*, ed. Langles, P. L. Paris 1811, 68; E. Piltz, *Le costume officiel des dignitaires byzantins à l'époque Paléologue*, Uppsala 1994, 48). Доминирају богато дезениране тканине, али су остали украси сведени. Украсне траке су начињене од позлаћених нити, без бисера и драгог камења. Извори сведоче да су кавад носили сви словенски народи (чеш. и мађ. *kabát*, пољ. *kabat*, бугар. *кавада*, руск. *кабайџ* уп. L. Niederle, н. д., 454–461). Према ликовним изворима, кавад у свим поменутих срединама до краја 13. века постаје краћи. Израз кавад се помиње у српској народној поезији као *скарлеј* — сукнени кавад. Кнез Лазар „сакроји на Косову цркву, не води јој темељ од мермера већ од чисте свиле и скарлета“ („Пропаст царства Српскога“, у: В. С. Караџић, *Српске народне њесме* II, прир. В. Неђић, Београд 1969, 214).

⁷¹ Археолошким ископавањем 2008. године замка Ленберг из 15. века, откривено је ланено доње рубље, преко кога се носила ланена или свилена кошуља па чакшире и најзад горња хаљина.

⁷² Свака властелинка у Котору или Дубровнику добијала је током 13. и 14. века, у мираз по неколико одела постављених крзном.

⁷³ Фибула је игла или копча, која замењују игле (*Sichernadel*) коришћене у неолиту и бронзаном добу. У литератури се још називају *колајне, њесајице* (лат. *vocla*, персиј. *џафџе*, енгл. *belt buckles*). Израз пафте се код Срба одомаћио у 19. веку, као незаобилазан део женске грађанске ношње.

⁷⁴ Љ. Ковачевић у: *Сјанинар I* (1884), 110–118.

⁷⁵ *Rad I* (1867), 138.

Појасеви (*ζώνη, centura*)⁷⁶ носише мушкарци и жене, код српских племића представљаше статусни симбол као крзнени огртачи, иако нису ношени када и лорос. Појас беше од црне или црвено обојене коже или од црне, као крв црвене, зелене или модре свиле или кадифе. Закопчавао се сребрним запоном, а украшен беше накитом од, позлаћеног бакра или позлаћеног сребра, или злата,⁷⁷ као код Византинаца.⁷⁸ Копче за појас кадкад беху позлаћене или златне са бисерима и драгим камењем. Било је и тешких појасева, исплетених од сребрне жице, са позлаћеним плочицама пришивених на црвено обојеној кожи или оних у виду тешког позлаћеног ланца.

Женска кошуља владарки, слична *галмаишикама*, беше дужа од мушке и сачињена од свиле. Преко којих је била дуга затворена хаљина са малим прорезом испод врата, закопчаним ситном дугмади. Имала је бордуру око врата и по рубу. Рукави беху дуги и завршавали су се преко надланице у шпиц. Од друге половине 15. века се примећује слободнија мода, коса је пуштена, врат откривен а хаљине (горња са уским дугим рукавима и доња, са прорезаним рукавима) у струку су пресечене широким појасом, одакле падају у богатим наборима. Женске хаљине (сукња, гуњ, лат. *gonella, tunica*) беху од беле свиле, а на рукавима и недрима украшене сребрним или златним пуцетима (*јуце, јуџац*, лат. *nodus*, тур. *düğme, iumb* од мађ. *gomb, botun* од итал. *bottone*⁷⁹). Употреба дугмади има дугу традицију од Преисторије, преко Антике до данашњих дана.

Помињу се свечане дуге хаљине које су се вукле по земљи. Костим владарки 14. и прве половине 15. века карактеришу црвени кавади дужине до испод чланака.

Царица Ирина поклонила је своје зету, краљу Милутину, византијску царску капу (*καλύπτρα*), украшену драгим камењем и бисерима, која се готово није разликовала од свечане капе њенога мужа, цара Андроника II.⁸⁰

Владарке су носиле вео (*покривача, убрагача, марама*, лат. *orale, tovalia a capite, velum, faculum de muliere, mafors*). Било их је великих и малих, од платна или свиле, некад богато искићених златним везом. Постојала је нарочита врста српских велова (*faciola illorum de Servia* из 1455. или *fazolium sclavonescum* из 1446. године). Велови, прекривала, мрежице и мараме били су обавезан украс удатих жена у Средњем веку да би током 14. века постале луксуз и привилегија владарки и властелинки.

Ношњи више властеле припадале су кожне ципеле (*цревија, цревља*) или чојане. Оне беху црне, зелене, модре, црвене или разнолико обојене. Владари ноге прекриваху неком врстом чарапа у неким случајевима од свиле, преко којих су се носиле ципеле или чизме, које су ношене до изнад глежња, припијене уз ногу, израђене од танке коже, која је за свадбу била црвене боје. Код Латина је у питању била пламена, наранџаста боја, код Византинаца пурпурна (љубичасто црвена) и црвена, а код Срба црвена.

Проучавајући фреске примећује се да је српски двор увео кавад и у церемонијалну употребу, почетком осамдесетих година 13. века, као и обележје чланова владарске породице. Израђен је од дезениране свиле. Разрезани рукави новог

⁷⁶ Беху веома цењени и код Јудеја. А ово су хаљине *што ће начиниши: најрсник и ојлећак и йлашић, кошуља везена, кайа и йојас. Те хаљине свеише нека најраве Арону, брайшу йвом и синовима њејовим, да ми буду свеишћеници* (Изл 28,4). *И начини кошуљу од йанкој йлашина измејаној, и начини кайу од йанкој йлашина, а йојас начини везен* (Изл 28,39).

⁷⁷ Злато, сребро, бронзу, гвозђе, коситер и олово такође, ценише и Јудеји (Бро 31,22).

⁷⁸ L. Niederle, н. д., 577.

⁷⁹ Пуцета нису служила само за закопчавање већ су у преисторији нашивана на одећу искључиво као украси, што им је од бронзаног доба била првобитна намена.

⁸⁰ Nikephoros Gregoras VII, cap. 5, 7.

типа кавада се шнирају како приказују илустрације царева у *Српској Александриди* с краја 15. века.⁸¹ Закопчава се спреда густо поређаном златном дугмади до стомака, одакле је хаљина падала незакопчана. Између горњег и доњег дела овог типа српског кавада, постојао је тракасти уметак тканине у виду појаса. Горњи део хаљине показује утицаје турске моде у 15. веку.⁸² Широки рукави су били карактеристика турских *кафџана* и на српској властели се први пут појављују на портрету деспота Ђурђа Бранковића са *Есфијменске њовеље* из 1429. године.⁸³ Кавади су шивени од лакше свиле, преко њих су некад ношене друге хаљине, што значи да кавад није увек морао бити последњи обучени комад одела племства у 15. веку, што је утицај турске моде, склоне слојевитом одевању. Кавади начињени од пунијих и тежих тканина и са више украса, ношени су као горње тунике док су они од лакших тканина и без нарочитих украса ношени испод. У последњу групу у развоју персијског кроја улазе кавади са шиљатим крагнама, каква краси и великодостојничке и царске хаљине у Византији у првој половини 15. века. Освајањем Цариграда, Османлије доносе нове називе одеће. Ужа верзија турског *кафџана* се звала *енијари* (срп. *антиерија*), по форми је истоветна каваду. После пада Византије, Србија је сачувала реч *кавад*.⁸⁴ Најраскошније *каваде* носиле најутицајнији средњовековни српски властелини.

Свечано одело беше највише црвено, ређе зелено; на минијатурама Мирослављевог јеванђеља приказани су угледни људи, обучени у зелене огртаче. У 15. веку одело бива још шареније. Тада су и ципеле биле ишаране црним и црвеним пругама. Такве ципеле имао је и дубровачки кнез. Свечани огртачи Срба беху од 13. до 14. века, обично од црвене чоје (*mantellum sclavonescum coloris rubei*), а постављани су крзном, већ око 1300. године. Исти такав беше и плашт канцелара деспота Ђурђа.

За свадбу Стефана Душана 1332. године добила је коњаничка послуга, а исто тако и коњаник-благајник (*expenditor*), дубровачкога изасланства неку врсту униформе, тј. цело одело од исте тканине (кавад)⁸⁵. Деспот Стефан изабрао је обичаје, који се тичу украшавања одела, одабира оружја, начина јахања, лепог облачења током гозби... Отмено одевање је захтевао и од својих сарадника⁸⁶ и гостију званих у сватове.

Ressume

major decisions are made based on research of the development of the matrimonial customs and wedding attire through history, accordingly we can track the evolution of awareness of the faithful people about God, as every person with its insatiable need for adoration wants to express it in any way. Also we can reveal how certain Antic matrimonial practices of the Greeks and the Romans were adopted by the Christians.

⁸¹ *Српска Александрида*, прир. Р. Маринковић, В. Јерковић, Београд 1985.

⁸² D. Talbot Rice, н. д., сл. 226.

⁸³ Р. Ивић, В. Ј. Ђурић, С. Ђирковић, *Есфијменска њовеља десиоџа Ђурђа*, Београд–Смедерево 1989, 22–30, са цртежима Д. Тодоровића.

⁸⁴ Старозаветна јеврејска реч *кабид* (*kabad*) у значењу бити тежак, богат, почаствован, величанствен, могла имати неке везе са персијским и византијским па тако посредно и српским дворским кавадом. У арапским срединама реч је сачувана у изворном називу *каба* У речима *кавад* и *каба*, можемо препознати српску реч — *кабаст* (попут *кабе*), што указује да је ово одело, тесно и понекад тешко од украса, било незгодно и неудобно за ношење. Из ових израза настао је још један српски одевни појам — *кабаница*, широк огртач са капуљачом, присутан и данас у свакодневной употреби и изражавању (Р. Skok, нав. дело, II, 9, под „Kabast“ и „Kaban“).

⁸⁵ *Mon. Rag.* V, 344.

⁸⁶ Константин Философ, 48, 82.